

Valtionpäämiesten muistomerkit ja muistaminen

Risto Ryti -seura järjesti seminaarin 19.10.2011 Tieteiden talossa, Kirkkokatu 6, Helsinki

Seminaarin puheenjohtajana toimi akateemikko Päiviö Tommila

Seminaarin avasi Risto Ryti -seuran puheenjohtaja varatuomari Juha Korppi-Tommola

Esitelmät:

Valtionpäämiesten muistomerkit ja monumentaalitaiteen logiikka

Liisa Lindgren, Eduskunnan intendentti, Helsingin yliopiston taidehistorian dosentti
Lindgrenin teoksia ovat taidehistorian väitöskirja *Elävä muoto. Traditio ja modernisuus 1940- ja 1950-luvun suomalaisessa kuvanveistossa* (1996), *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa* (2000), *Memoria. Hautakuvanveisto ja muistojen kulttuuri* (2009).

Abstraktien henkilömonumenttien vastaanotto julkisessa keskustelussa.

Tuuli Lähdesmäki, tutkijatohtori, Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos, Jyväskylän yliopisto

Lähdesmäen taidehistorian väitöskirja oli *Kuohahdus Suomen kansan sydäimestä. Henkilömonumentti diskursiivisena ilmiönä 1900-luvun lopun Suomessa* (2007).

Ajatuksesta muistomerkiksi

Kuvanveistäjä Matti Peltokangas

Peltokankaan teoksia ovat mm. Urho Kekkosen muistomerkki (2008) Raahessa, Lauri Kristian Relanderin pronssinen muotokuva (2003) Eduskunnassa, Presidentti Relanderin muistomerkki (1996) Etu-Töölössä sekä Presidentti Tarja Halosen mitali (2000).

Valtiomiesmuistomerkit ylläpidon ja huollon näkökulmasta

FM Teija Mononen, veistosvastaava, Helsingin taidemuseo

Mononen toimii julkisen taiteen kuraattorina Helsingin kaupungin taidemuseossa. Hän vastaa tekijänoikeusasioista sekä ylläpidon suunnittelusta ja koordinoinnista.

Esitelmät perustuivat pääasiassa kuva-aineistoon, jonka julkaiseminen ei ole tekijänoikeudellisista syistä mahdollista. Tämän vuoksi ainoastaan tohtori Tuuli Lähdesmäen esitelmä on luettavissa sivuilla.

Abstraktien henkilömonumenttien vastaanotto julkisessa keskustelussa

Tuuli Lähdesmäki

Esitelmäni aihepiiri pohjautuu muutaman vuoden takaiseen taidehistorian väitöstutkimukseeni, jossa tutkin suomalaisia monumentteja, jotka on pystytetty viime vuosikymmenten aikana eri tavoin elämässään asioituneille henkilöille. Mukana tutkimuksessa oli myös kolme presidenttimonumenttia. Tutkimuksessani selvitin monumenttien erilaisia merkityksiä ja erityisesti sitä, miten merkityksiä tuotetaan monumenteille julkisessa keskustelussa.

Valitsin aikanaan väitöskirjani otsikoksi sitaatin Ilta-Sanomista vuodelta 1992. Tuossa Ilta-Sanomien jutussa käsiteltiin Risto Rytin tuolloin käynnissä olleen monumenttihankeeseen aiheuttamaa kiistaa. Tuon kiistan kuluessa joukko suomalaisia – nimekkäitä henkilöitä – järjestäytyi niin sanotuksi Ryti-ryhmäksi vaatimaan Rytille parempaa tai arvokkaampaa monumenttia.

Ryti-ryhmän laatimaa vetoamusta uutisoiva Ilta-Sanomien juttu oli otsikoitu: ”Kuohahdus Suomen kansan sydäimestä”. Kirjailija Inkeri Kilpinen, yksi Ryti-ryhmän aktiiveista, kuvaili Ilta-Sanomien haastattelussa noilla sanoilla Rytin monumenttihankeeseen aiheuttamaa kohua. Tuo otsikko kuvaa mielestäni hyvin sitä, miten monumenttihankeisiin usein suhtaudutaan ja mistä monumenttikiistoissa on usein kyse. Merkkihenkilöiden monumenttihankeet aiheuttavat usein ”kuohahduksia”, intensiivisiä, nopeasti syntyviä ja usein myös nopeasti laantuvia keskusteluja ja kiistelyjä. Monet ihmiset kokevat monumentit hyvin kansallisina hankkeina, joiden tulisi siis heijastaa kansallista identiteettiä, kansallista kulttuuria ja historiaa, ja kertoa näistä ymmärrettävästi ja yksiselitteisesti. Tällöin monumenteista aiheutuvat kiistat voidaan nähdä ”Suomen kansan” reagoitina hankkeiden etenemiseen, kuten tuon otsikkositaatin sanavalinta kuuluu. Keskusteluissa tai kiistoissa vedotaan Suomen kansaan tai toimitaan kansan nimissä. Suomen kansan yksimielisyyden mielikuvaa tuottaa tuossa sitaatissa lisäksi sanavalinta, jossa ”Suomen kansalla” on yksi ja yhteinen ”sydän”. Sanavalinta heijastaa myös hyvin kokemusta siitä, että monumenttihankeet ovat usein hyvin tunteisiin vetoava asia. Monumenttikiistoja käydään usein tunteella ja kiistoissa käytetään hyvin tunnepitoista sanastoa.

Mainittu Ilta-Sanomien otsikko liittyi Risto Rytin monumenttihankeeseen aiheuttamaan debattiin. Tuo Veikko Myllerin tekemä Risto Rytin monumentti paljastettiin vuonna 1994 Hesperian puistossa Helsingissä. Monumentin hankinta liittyi valtioneuvoston kanslian vuonna 1989 asettaman patsastoimikunnan toimintaan. Toimikunnan tehtävänä oli kartoittaa mahdollisia sijoituspaikkoja kolmelle edesmenneelle presidentille, joilta vielä puuttui Helsingistä monumentti: Rytille, Relanderille ja Kekkoselle. Mikään näistä kolmesta sittemmin paljastetusta presidenttimonumenteista ei esitä figuratiivisesti kohdehenkilöään. Samoihin aikoihin eri puolilla Suomea oli käynnissä monia muitakin suuria monumenttihankeita, joissa päädyttiin abstraktiin veistokseen: mainittakoon näistä esimerkkinä Kekkoson monumentti Kajaanissa. Kaikista tutkimistani 1980- ja 90-lukujen monumenttihankeista Rytin monumenttihankeeseen aiheutti kaikkein laajimman ja kiivaimman debatin. Arvioisin, että se on tekstimäärällisesti kiivain monumenttidebatti Suomessa. Tutkimusaineistossani on yksin tästä keskustelusta yli 300 lehtileikettä. Keskustelua käytiin toki myös radioissa ja televisiossakin.

Monumenteista lehdistössä julkaistuja tekstejä tarkastelemalla on helppo havaita, miten monumenteilla on eri ihmisille erilaisia merkityksiä. Monumentin merkityksiksi voidaan hahmottaa esimerkiksi: muisteleminen ja muiston ylläpitäminen, yhteisöllisyyden vaaliminen ja identiteettityö (olipa kyse sitten kansallisesta, paikallisesta tai jostain muusta yhteisöllisestä identiteetistä), menneisyydestä kertominen (siis jonkinlaisena visuaalisena historian kirjoituksena toimiminen), taiteena toimiminen ja esteettisten elämysten tarjoaminen, kaupunkitilan elävöittäminen ja jäsentäminen, yhteiskunnallisista arvoista kertominen, ja etenkin valtionpäämiesten monumentteihin on kytketty usein myös poliittisia merkityksiä.

Monumenttien muotoa, etenkin abstrakteja monumentteja, voidaan myös tulkita mitä erilaisimmilla tavoilla, riippuen siitä mistä näkökulmasta ja lähtökohdasta tulkitseminen tapahtuu. Monumenteilla ei siten ole mitään yhtä tai oikeaa merkitystä tai tulkintaa.

Monumenttien erilaisten merkitysten kirjo aiheuttaa usein nimenomaan julkista keskustelua näistä merkityksistä. Julkinen keskustelu ja kiistely kielellistää merkitykset ja tekee samalla merkitysten kirjon näkyväksi. Julkinen keskustelu ja kiistely eivät kuitenkaan ole pelkästään merkitysten näkyväksi tulemisen tiloja, vaan samalla dialogisia tilanteita, joissa merkityksiä aktiivisesti muodostetaan. Julkiset kannanotot ja mielipiteet saavat aikaan muita julkaistuja tekstejä, kuten uutistekstejä tai kolumneja kiistojen kulusta, mikä taas edelleen ruokkii julkisten kannanottojen ja mielipidekirjoitusten tuottamista. Julkisuus tuo keskustelut monumenttien merkityksistä laajan ihmisjoukon ulottuville ja siten vaikuttaa ihmisten käsityksiin niistä.

Monumenttikiistat sinänsä eivät toki ole mikään uusi ilmiö. Monumentit ja muistomerkit ovat varmasti herättäneet keskustelua ja kiistoja niin kauan kuin ihmiset ovat niitä pystyttäneet. Tällaisista vanhoista vuosisatojen takaisista kiistoista on toki tehty tutkimuksiakin ja niistä on säilynyt dokumentteja. Jos tarkastellaan 1900-lukua, niin voidaan todeta, että taiteen modernismin ja abstraktin ilmaisun leviäminen julkiseen taiteeseen 1950-luvun lopulla ja etenkin 1960-luvulla aiheutti niin Suomessa kuin muissakin länsimaissa kiivaita debatteja. Näiden debattien on usein tulkittu johtuneen erilaisista yhteentörmäyksistä: modernismin ja traditionalismin, tai uusien ja konservatiivisten näkökulmien, tai oikeiston ja vasemmiston poliittisen ajattelun, tai vanhan ja uuden sukupolven näkemysten yhteentörmäyksistä. Viime vuosikymmenten monumenttidebatit heijastavat edelleen eräitä samoja vastakkainasetteluja, joita esiintyi 1950-60-lukujen debateissa tai jo paljon aikaisemmin.

Usein monumenttikiistoissa – kuten taidekiistoissa yleisemminkin – erimielisyyttä aiheuttavat seikat ovat vain näennäisesti teoksissa itsessään olevia ominaisuuksia, sisältöjä ja kuvaustapoja. Vaikka kiistoissa päällisin puolin näyttää siltä, että niissä kiistellään teoksen estetiikasta, usein kuitenkin kiistelyn taustalla on kulttuurissa ja yhteiskunnassa laajemmin olemassa olevia arvomaailmojen eroavaisuuksia, jännitteitä tai muospaineita. Yhteiseen muistiin, identiteettiin ja menneisyyden ymmärrykseen liittyvät monumenttikiistat ovat myös helposti politisoituneet. Tällöin kiistoissa onkin usein kyse siitä, kuka katsotaan oikeutetuimmaksi määrittelemään monumentin niin sanotut 'oikeat' merkitykset ja 'oikeat' tulkinnat. Eli miten monumentin kohdehenkilöä, hänen tekoja ja häneen liittyvää historiaa pitäisi tulkita ja arvottaa. Varsinkin abstraktien monumenttien kohdalla, monumenteilla on lukemattomia erilaisia tulkintatapoja. Abstrakteista monumenteista on myös helppo esittää kohdehenkilöön liittyviä kriittisiä tai ironisia tulkintoja. Tällaiset julkisessa keskustelussa esitetyt kriittiset tai ironiset tulkinnat aktivoivat jatkokeskustelua tai kiistelystä.

Otan muutaman esimerkin 1980-90-lukujen taitteen Kajaanin Kekkosmonumentti-hankkeesta ja siitä, miten Pekka Kauhasen tekemää luonnosta ja valmista monumenttia tulkittiin julkisessa keskustelussa. Monissa yleisönosastokirjoituksissa kirjoittajat ensinnäkin suhtautuivat abstraktiin luonnokseen hyvin kriittisesti ja vaativat Kekkoson ulkomuodon esiintuovaa juhlovaa ja perinteikästä patsasta. Monissa näissä kirjoituksissa Kekkoseseen suhtauduttiin hyvin kulttisena henkilönä, jonka kunnioituksen, muiston ja arvovallan haluttiin säilyvän ja siirtyvän seuraaville sukupolville; ja tässä juuri monumentti koettiin keskeisenä instrumenttina. Tällaisissa näkökulmissa Kauhasen monumenttiluonnosta tulkittiin usein luonnoksen luomien ikonisten

assosiaatioiden perusteella eli esittävän lieroa tai kieroa, tai luonnos tulkittiin korkkiruuvina, ryyppypikarina tai torvena, ja siten halventavan suurmiehen muistoa. Monissa yleisönosastokirjoituksissa monumenttia tulkittiin kuitenkin positiivisemmin. Yleinen tulkintapa oli hahmottaa monumentista jonkinlainen Kekkonen elämän viivaa, johon kiinnitettiin tulkitsijasta riippuen erilaisia vaiheita ja poliittisia vaikeuksia, ja edelleen niiden voittamista.

Kajaanin Kekkonen monumenttihanke käynnistyi ja monumentti toteutettiin aikana, jolloin Kekkosesta ja Kekkonen ajasta ja suومتumisesta alettiin keskustella kriittisesti. Tämä yleisempi ilmapiirin muutos ja kriittinen keskustelu heijastui myös tuosta Kajaanin monumentista tehtyihin tulkintoihin. Monelle pakinoitsijalle, kolumnistille ja mielipidekirjoittajalle tuo monumentti toimi jonkinlaisena kanavana esittää kriittisiä tulkintoja tai ironian keinoin uudelleenarvioida Kekkoa ja hänen aikaansa.

Tutkimuksessani olen korostanut sitä, miten lehdistö tuottaa uutisoinnillaan ja jutuillaan julkisuuteen näkemyksiä monumenteista, historiasta, suomalaisista ja henkilöistä, joille monumentteja pystytetään. Media, ja etenkin iltapäivälehdistö, valikoi julkisuuteen pääsevistä tapahtumista myyvimmat, kuten erilaiset kiistat ja ristiriidat. Tutkimieni monumenttihankeiden kohdalla iltapäivälehdistö aktiivisesti tuotti ja ylläpiti julkista keskustelua ja kiistelyä monumenteista, kuten monista muistakin asioista, nostamalla julkisuuteen vastakkainasetteluja ja kirjoittamalla niistä kärjistävästi ja poleemisesti.

Ylipäänsä lehtijuttujen, ja etenkin yleisönosastokirjoitusten, pakinoiden ja pilakuvien, kärjistävä ilmaisutyyli ja kiistojen osapuolten näkökulmia polarisoiva argumentointitapa tuottavat monumenteista yleisölle ongelmallisempaa ja poleemisempaa kuvaa kuin mitä paikan päällä koettu luonnos tai valmis monumentti ehkä muuten aiheuttaisi. Mielikuvat ja mielipiteet monumenttiluonnoksesta tai itse valmiista monumentista muodostetaan usein median tarjoamien kuvien ja tekstien kautta. Kiistojen uutisointi ja kärjistävät tekstit tuottavat lisää kärjistäviä tekstejä. Etenkin iltapäivälehdistössä monumenttikohua tuotetaan kirjoittamalla että nyt on kohu, sillä 'kohu' myy.

Lehdistö korostaa monumenttihankeisiin liittyvistä vastakkainasetteluista etenkin näköisyys-abstrakti -kysymystä, jolloin monumenttikiistat näyttäytyvät lähinnä muotoon ja ilmaisutapaan liittyvinä kiistoina. Näköisyyteen liittyvät polarisoinnit ovat usein nousseet sanomalehtien otsikoihin.

Otan seuraavaksi muutaman Rytin monumenttikiistaan liittyvän otsikko-esimerkin. Rytin monumenttihankeessa monumentin tekijä valittiin yleisen kuvanveistokilpailun kautta. Kilpailu ratkaistiin vuonna 1991 ja voittajaksi valittiin Veikko Myllerin ehdotus *Vastuun vuodet*. Monumenttikilpailun ratkaisemisesta ja voittoluonnoksen julkistamisesta uutisoitiin Ilta-Sanomissa jutulla, joka oli otsikoitu: "Risto Rytin kova kohtalo, Näköispatsaasta ei toivoakaan" (5.11.1991). Toisin sanoen, jutussa hyvän ja toivotun monumentin lähtökohdaksi kirjoitettiin kohdettaan figuratiivisesti esittävä veistos. Seuraava Ilta-Sanomien Rytin monumentista kertova juttu oli otsikoitu: "Nyt keskustellaan Risto Rytin patsaasta, Rakennusteline vai arvokas muistomerkki?" (17.12.1991). Otsikon polarisoiva sanavalinta lainattiin edellisenä päivänä Helsingin Sanomissa julkaistusta mielipidetekstistä, jossa vastustettiin voittoluonnosta ja verrattiin sitä ironisesti rakennustelineeseen.

Abstraktien ja figuurimonumenttien vastakkainasettelua tuotettiin lehdissä myös kuvituksissa, joissa huono ja hyvä, abstrakti ja figuratiivinen veistos esitettiin vastinpareina. Esimerkiksi edellisessä Ilta-Sanomien jutussa Myllerin rakennustelineeksi kutsutun luonnoksen kuva vertautui sen viereen painettuun kuvaan Kauko Räikkeen tekemästä Huittisissa vuonna 1979 paljastetusta Rytin figuurimonumentista, joka siten määrittyi otsikon viittaamaksi ”arvokkaaksi muistomeriksi”.

Medialla on kiistojen (ja samalla julkisuuden) mahdollistajana, ohjaajana ja tuottajana vaikutusvaltaa siihen, mitkä monumentit tulevat suuren yleisön keskuudessa tunnetuiksi. Monumentin mediassa, kuten vaikkapa lehtien yleisönosastossa, saama negatiivinenkin vastaanotto toimii monumentille eräänlaisena mainoksena. Ilmiö on tuttu yleisemminkin kulttuurikonflikteista. Esimerkiksi keskustelua herättäneiden kirjojen polemiikkihuiput olivat samalla voineet olla myös kirjan myyntihuippuja. Kiistan kohteena olleet taidenäyttelyt ovat usein olleet myös yleisömenestyksiä. Erilaiset polemiikit ja skandaalit ovat lisänneet myös myyntitaiteen hintoja taidehuutokaupoissa. Kiistelty, kohuttu teos muistetaan paremmin kuin keskustelua herättämätön teos, ja se pääsee helpommin suuren yleisön tuntemien taideteosten kategoriaan.

Myös taiteen asiantuntijat kiinnittävät usein huomiota kohua herättäneisiin teoksiin, jolloin niiden mahdollisuudet päästä osaksi taiteen kaanonin, eli tunnettujen ja merkittävänä pidettyjen taideteosten joukkoa, kasvavat. Etenkin modernistisen taiteen taidehistoria on monelta osin ollut samalla keskustelua tai kritiikkiä herättäneiden tai jopa kiistelyjen taideteosten historiaa. Tällainen ajatus kohusta ja kiistasta hyvän taiteen ja taiteellisesti arvostettujen monumenttien merkinä nousi esiin tutkimissani monumenttikeskusteluissa. Taiteen asiantuntijat suhtautuivat kokuun ja kiistelyyn usein monumenttihankeisiin kuuluvana ilmiönä.

Voisi kuvitella, että taiteilijan kannalta voimakas julkinen keskustelu ja kiistely omasta teoksesta tuntuu kiusalliselle ja epämiellyttävälle. Toisaalta omassa tutkimusaineistossani monet taiteilijat ainakin antoivat ymmärtää suhtautuvansa kiistoihin kiinnostuneesti tai jopa myönteisesti: yleisön erilaiset tulkinnat ja keskustelun viriäminen voitiin kokea osoituksena onnistuneesta teoksesta, joka huomataan ja saa ihmiset reagoimaan.

Otan loppuun vielä yhden sitaatin Rytin monumenttihankeeseen aiheuttamasta keskustelusta. Kun Veikko Mylleriltä kysyttiin lehtihaastattelussa, miten hän koki tekemästään monumentista käydyn kiistelystä, taiteilija käänsi kritiikin ja negatiivisen vastaanoton myönteiseksi asiaksi omalla taiteilijaurallaan. Hän totesi, että: ”Minä nautin siitä keskustelusta. Kun on parikymmentä vuotta tehnyt näitä taiteilijan hommia, niin jo on aikakin tehdä teos, joka aiheuttaa polemiikkia” (25.9.1994, Karjalainen). Jonkinlainen torjuntavoitto siis.